

Obr. 2: Nepoužitý formulář rakouské tuzemské pošt. poukázky z roku 1916 (bez označení prodejní ceny).

Obr. 3: Celý formulář (pošt. cenina) uherské pošt. poukázky z r. 1914 s kolkem 2 f zaslaný 13.3. 1919 ze Žiliny do Budapešti (vráceno zpět).

Obr. 4: Mezinárodní poštovní poukázka s vyznačenou prodejní cenou 3 h (pod známkou) odeslaná 16.12. 1918 z Plané u Mar. Lázní do Heilbronnu v Německu.

poukázky telegrafické (průkazní poukázka) byly vydávány stranám zdarma a nepatří tudíž mezi poštovní ceniny. Další podrobnosti o poštovních poukázkách v práci [3].

5–7) Příkazní archy tuzemské, Vzorce k poštovním příkazům pro cizinu a Obálky k pošt. příkazům pro tuzemí i cizinu

K vybírání dlužných pohledávek prostřednictvím pošty sloužily tzv. poštovní příkazy, které existovaly ve dvou formách. Jednak to byla poštovní příkazka s natištěnou známkou (celina), určená k výběru splatných pohledávek až do výše 20 K v tuzemsku a v zemích bývalého Rakousko-Uherska, jednak „poštovní dopis příkazový“, určený k výběru pohledávek až do výše 1000 K v tuzemsku i v cizině.

Vlastní cenina, jejímž prostřednictvím byla dlužná částka poštou vybírána, byl tzv. „arch příkazový“ (obr. 5), který se skládal z příkazního listu a poštovní poukázky příkazové. Odesílatel poštovního dopisu příkazového byl dále povinen vyhotovit tzv. listinu pohledávkovou, k níž připojil i listiny, jsoucí předmětem příkazu (např. účet, směnku, kvitanci atd.). Zásilkou příkazné se odesílaly v uzavřené obálce jako doporučený dopis poštovnímu úřadu v místě bydliště dlužníka (pověřenému výběrem dlužné částky) s poznámkou „Poštovní dopis příkazový“ (obr. 6). Podle práce [4] bylo možno k odeslání příkazu použít

také úřední obálku k poštovním příkazům, prodávanou po 1 h (obr. 7). Tato obálka má ovšem mnohem menší formát než příkazní arch, takže se zdá pravděpodobné, že v ní Obr. 5: Nerozdělený příkazový arch. Tento konkrétní arch byl již podán u přepážky a orazítkován, načež bylo pošt. úředníkem zjištěno chybné vyplnění adresy na poukázkové části. Proto byl vrácen odesílateli.

Obr. 6: Obálka (R-) s rukopisnou poznámkou Příkaz poštovský.

Obr. 7: Úřední obálka příkazového psaní.

byl zasílán pouze příkazní list spolu s listinami a příkazní arch byl zasílán odděleně ve výše zmíněné doporučené obálce. K poštovním příkazům zaslaným do tuzemska mohl odesílatel přiložit i složenku, určenou k odeslání dlužné částky na konto poštovní spořitelny (tzv. poukázku příkazatelnou), nebo jednoduchou „poukázku příkazovou“, vyplněnou jménem odesílatele a příjemce (nemusel být totožný s odesílatelem).

Příkazová psaní byla podrobena témuž režimu jako doporučená psaní, pouze ve styku s Uhrami a Bosnou-Hercegovinou bylo nutno ještě zaplatit 10h známku za výběrné. Odesílatel mohl žádat také o vyrozumění o nedoručitelnosti zásilky, které zasílal podací poštovní úřad na zvláštním formuláři za poplatek 25 h (ten byl uhrazen výplatní známkou přilepenou na tento formulář).

Obr. 8: Formular (poštovní cenina) Poštovského příkazu používáný u příkazových zásilek do ciziny (cena 2 h vyznačena pod znakem).

Pokud byla dlužná částka poštovním úřadem vybrána, byla odesílateli zaslána prostřednictvím poštovní poukázky příkazové, podléhající stejnému režimu jako normální poštovní poukázka, Pošta si z vybraných peněz strhla poukazné a dále 10 h za tzv. „úkazné“ (předložné).

Pro styk s Uhrami, Německem a ostatní cizinou byl odesílatel povinen vyplnit za každou inkasovanou listinu namísto Příkazového archu tzv. „seznam“ neboli „bordereau“ (obr. 8), což byla jedno- nebo dvoudílná cenina prodávaná na poštách po 2 haléřích, do níž se zapisovalo jméno i adresa odesílatele, jakož i dlužníků, požadovaná částka a den splatnosti pohledávky. Druhý díl seznamu sloužil k účtování dodacího poštovního úřadu s odesílatelem. Brzy po vzniku ČSR ovšem bylo zasílání poštovních příkazů do vzdálené ciziny dočasně pozastaveno.

Jak vidno, byla manipulace s „příkazným psaním“ dosti složitou záležitostí, přesně v duchu často posmívané, ale důsledně fungující rakousko-uherské byrokracie. Zájemce o další podrobnosti odkazujeme na práci [4].

8) Platenky

Poštovní platenka určená k placení daní prostřednictvím poštovní spořitelny je čtyřdílný formulář, podobný složenice a tištěný červeně na bílém papíru (obr. 9). K úřednímu vyzvání byla její doprava zdarma (nebylo tedy třeba vylepovat známky), pouze pokud si odesílatel vyžádal potvrzení o zaplacení, byl povinen na místo určené pro poštovní známky přilepit výplatní známku 10 či 20 haléřů, podle toho, zda si přál zaslat zpět toto potvrzení ve formě dopisnice (tj. otevřené) nebo dopisu (tj. v obálce). Takto frankované ústřížky se ale vyskytují jen velmi vzácně.

Obr. 9: Nepoužitý formulář Poštovní platenky – speciální poukázky v červené barvě určené k úhradě různých daní a úředních poplatků.

Podobné provedení mají také poukázky vojenské určené k placení výživného, tištěné zeleně na bílém papíře s červeným podtiskem, bez uvedené prodejní ceny (obr. 10). O tomto druhu poukázek se práce [8] nezmiňuje, ale doklady o jejím použití v ČSR se občas objevují. Všechny mě známé použité kusy ovšem nejsou použity k původnímu účelu, dochovaly se totiž paradoxně pouze ty, které byly nouzově použity jako provizorní peněžní poukázky. To, že na těchto formulářích

Obr. 10: Nepoužitý formulář Vojenské poštovní poukázky – speciální poukázky v zelené barvě určené k placení výživného.

není uvedena cena, může být způsobeno např. tím, že je pošta neprodávala volně veřejnosti, nýbrž je dodávala pouze hromadně vojenskému eráru. Zájemce o podrobnosti odkazujeme na práci [5].

9) Poštovní (balíkové) průvodky s finančním kolkem.

O poštovních průvodkách bylo dosti podrobně pojednáno v práci [2] a [6]. Jde hlavně o obyčejné a dobírkové průvodky (jak tuzemské, tak mezinárodní) rakouského i uherského původu. U dobírkových poukázek je kolek natištěn jen na průvodce, u dobírkové poukázky, která byla nedílnou součástí formuláře, samostatný kolek ani cena není.

Obr. 11: Nepoužitý formulář (poštovní cenina) tuzemské poštovní průvodky rak. původu s kolkem 10 h (prodejní cena 12 h).

Obr. 12: Nepoužitý dvoudílný formulář mezinárodní dobírkové poštovní průvodky uherského původu s kolkem 10 f (prodejní cena 12 f).

Pouze bych dodal, že v popřevratové době byly nouzově často používány jako řádné průvodky i jiné formuláře bez kolku či udané ceny, což je důvod, proč je na nich uhrazeno známkami nejen výplatné ale i hodnota vlastní ceniny, tj. 10 h za kolek + 2 h za ceninu (obr. 13).

Obr. 13: Výplatní známky 2x 6 h Koruna na náhradní průvodce, použité nouzově namísto standardní balíkové průvodky, sloužily k úhradě předepsaných 12 h za tuto ceninu (včetně 10 h za fisk. poplatek). Zasláno 25.2. 1919 ze Sušice do Rajhradu u Brna.

10) Poštovní průvodky pro strany osvobozené od kolkovného

Průvodky osvobozené od kolkovného [6, 10] měly právo používat zejména státní a obecní instituce, diplomaté, veřejné školy, policie, armáda či některé církevní či dobročinné organizace apod., a to obvykle v případech, kdy konaly úkony ve „veřejném zájmu“. O zařazení do seznamu musela příslušná instituce nebo její nadřízená instituce požádat a doložit oprávněnost veřejného zájmu své žádosti (podrobnější informace jsou opět v práci [10]). Jejich úřední seznam vedla pošta, a to

na základě rozhodnutí a pokynů pověřených orgánů státní správy (např. vybraných ministerstev, parlamentu a jiné).

Obr. 14: Balíková průvodka osvobozená od kolkovného, zaslána z Vimperka na zemskou poštu v Praze. Poštovné bylo hrazeno známkami.

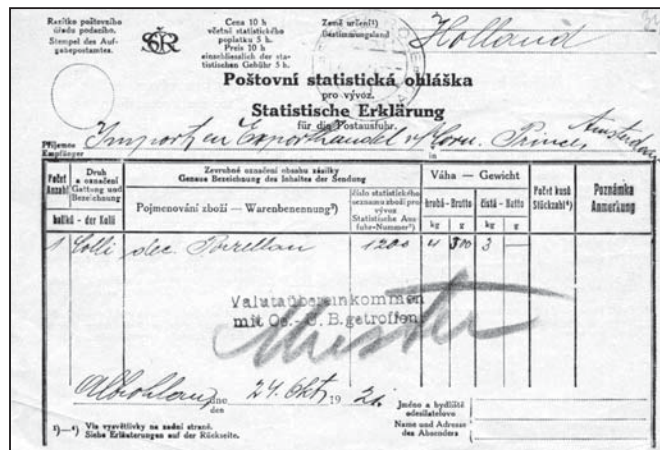
Některé instituce byly osvobozeny jen od kolkovného, jiné jen od výplatného a další od obou poplatků (viz obr. 15). Proto se tyto ceniny vyskytují jak nefrankované, tak i frankované. Pokud byla taková průvodka použita odesílatelem, který nebyl na příslušném úředním seznamu institucí osvobozených od poštovného uveden, podléhala plně kolkovnému, které pak bylo uhrazeno vylepením poštovních známek v hodnotě 12 h. To se stávalo obvykle při nouzovém použití formuláře místo standardní balíkové průvodky.

Obr. 15: Ústřížky průvodek osvobozených od kolkovného i poštovného (vlevo), jen od kolkovného (uprostřed) a nouzové použití místo obvyčejné průvodky (kolkovné 10h+2h uhrazeno známkou 12 h Koruna).

11–12) Celní a statistické prohlášky pro obchod zahraniční

K balíkovým zásilkám a cenným krabicím zasílaným do míst mimo hranice rakouské části monarchie (tj. do Uherska a do veškeré ciziny), bylo nutno spolu s průvodkou předložit také celní, resp. statistickou ohlášku (obr. 16). Do nich byl odesílatel povinen přesně

Obr. 16: Poštovní statistická ohláška přiložená k balíku s porcelánem zaslánému 24.10. 1921 z p.ú. Stará Role do holandského Amsterdamu.

vyplnit všechny údaje o obsahu, váze a ceně příslušného balíku. Statistické ohlášky na papíru zelené barvy sloužily potřebám statistiky ministerstva zahraničního obchodu. Poplatek za statistickou ohlášku na vývoz byl zřejmě zahrnut už v poplatku za poštovní ceninu (formulář), jak se postupovalo v případě dovozu, nám není zatím známo.

13) Obálky na peněžní (cenná) psaní

Odesílatel cenného psaní mohl použít jak oficiální úřední obálku, prodávanou na poštách, tak i obálku soukromě zhotovenou, která ovšem podléhala přísným předpisům co do způsobu zhotovení, použitého materiálu i zapečetění. Úřední obálky cenných psaní pak byly jako poštovní ceniny prodávány zákazníkům na poštách a jejich cena byla vyznačena pod státním znakem. Pokud odesílatel podal cenné psaní otevřené (pouze do ceny 1200 K), obsah psaní zkontroloval poštovní úředník a sám zásilku zapečetil. Za tuto službu zaplatil odesílatel navíc 50% příplatek z pojistného za udanou ceny zásilky.

Úřední obálky cenných psaní měly jednotné provedení, ale různé jazykové mutace. Jednotlivé náklady (typy) lze rozlišit např. podle tvaru a provedení císařského orlíčka. Ten nahradila na čs. obálkách zkratka ČSR. Podrobnější údaje lze nalézt v práci [10].

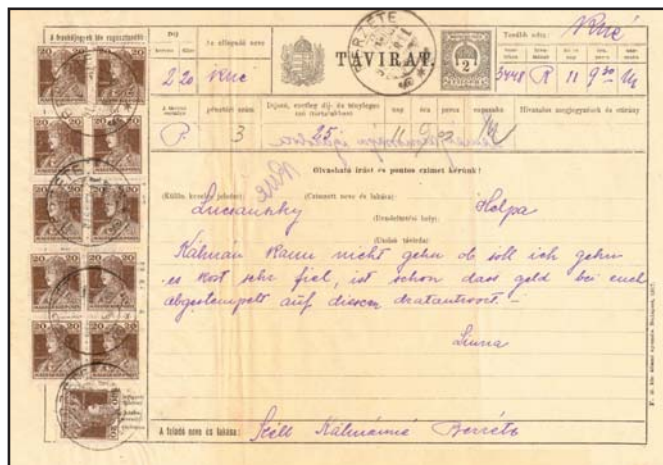

Obr. 17: Úřední obálka cenného psaní rak. původu (německo-česká) prodávaná za 2 h. Odesláno bylo 25.2. 1919 z Prahy do Hrotovic.

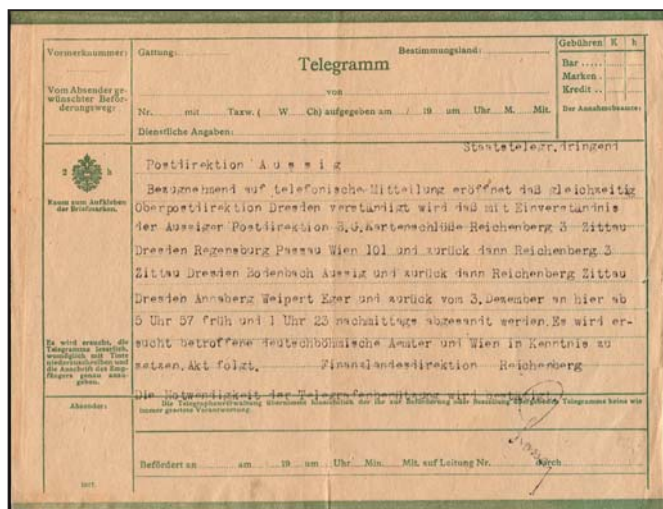
14) Podací výplňky na telegramy

Jde o podací tiskopis telegramu, na který odesílatel napsal sdělení, které mělo být otelegrafováno a poštovní úředník na něm výplatními známkami zučtoval telegrafní poplatky dle platných sazeb.

Zatímco z území Slovenska se tyto předběžné ceniny s natištěným 2 fillerovým kolcem (obr. 18) v malé míře zachovaly, z území Česka zatím takový nálezný nebyl hlášen (obr. 19), neboť skartace těchto tiskovin byla s ohledem na listovní tajemství zřejmě poštou ostře sledována.

Obr. 18: Podací telegrafní výplňka uherského původu zaslaná 11.3. 1919 z Berzetína. Nahoře natištěný kolek 2 f, vlevo telegrafní poplatek 2,20 K uhrazený čs. předběžnými známkami uher. původu (11x 20 f Karel).

Obr. 19: Formulář podací telegrafní výplňky rakouského původu na služební telegramy (není ale zřejmé, zda byl skutečně odeslán, neboť zde chybí např. pošt. razítko). Cena ceniny 2 h uvedena u znaku vlevo.

Celé frankované blankety z území Čech se zachovaly ve větším množství až z pozdější doby, téměř všechny jsou přitom podané ve stejném období roku 1920 v Českých Budějovicích. To jsou ovšem již formuláře československého původu.

Návrh třídění poštovních ceninových formulářů

Kompletní seznam mně známých předběžných a souběžných poštovních ceninových formulářů, v pořadí, jaké bych navrhoval pro případnou pozdější katalogizaci, tedy vypadá následovně (podtržené ceniny se mohou vyskytovat i frankované poštovními známkami):

1. **Mezinárodní odpovědky.**
2. **Úřední dopisnice jednoduché a s odpovědí** (rakouské i uherské).
3. **Poštovní průvodky s natištěným kolkem** (rakouské i uherské):
 - a) pro tuzemsko bez dobírky,
 - b) dobírkové pro tuzemsko,
 - c) pro cizinu bez dobírky,
 - d) dobírkové pro cizinu.
4. **Poštovní průvodky osvobozené od kolkovného** – jen bez dobírky a v tuzemsku (rakouské i uherské).
5. **Poštovní poukázky** (rakouské i uherské):
 - a) pro tuzemsko,
 - b) pro cizinu.
6. **Uherské telegrafní poukázky s kuponem pro zprávu příjemci.**
7. **Platenky pošt.spořitelny určené k placení daní** (jsou rak., uher. ??).
8. **Vojenské poukázky určené k placení výživného** (jsou rak., uher. ??).
9. **Novinové poukázky** (pouze uherského původu, rakouské řadíme mezi celiny) – více viz práce [5].

10. Ceniny příkazové (zatím doloženy jen rakouské):

- a) **příkazový arch.**
- b) **příkazový seznam (bordereau)** jednoduchý a dvojitý,
- c) **obálka k poštovním příkazům (příkazný list).**

11. Obálky na cenná psaní (rakouské i uherské).

12. Celní a statistické prohlášky (zatím doloženy jen rakouské).

13. Podací formuláře na telegramy (rakouské jen bez natištěného kolků, uherské s natištěným kolkem 2 filléry).

Návrh třídění ostatních frankovaných poštovních formulářů

Co nám tedy zbývá jako vlastní „frankované poštovní formuláře“, pokud vyloučíme výše popsané formuláře ceninové? Jsou to zejména níže uvedené tiskopisy (vzorce), z nichž některé znám pouze v rakouském provedení (ač se v Uhrách pravděpodobně používaly také) a jiné jsou naopak specialitou uherské pošty (telefonní formuláře). U každého formuláře uvádím jeho číslo podle úředního seznamu, pokud se mi je ovšem podařilo zjistit. Většinu těchto formulářů zde vzhledem k omezenému rozsahu článku nevyobrazuji, ale možná by stálo za to vrátit se k nim samostatně a podrobněji v některém z příštích čísel.

A) Návraty (zpáteční receptisy), frankované pouze tehdy, pokud odesílatel požádal o návratku dodatečně po odeslání zásilky (rak. č. 13 a 19, uher. č. ???) – jinak se poplatek hradil na zásilce spolu s poštovním.

Obr. 19: Formulář dodatečně vyžádané návratky (zpátečního receptisu) k R-zásilce vystavené 8.11. 1918 p.ú. Semily. Poplatek 25 h uhrazen nouzově doplatní známkou 15 h Malé číslo a výplatní 10 h Koruna.

B) Poštovní průvodky náhradní jednoduché (rak. č. 340, uher. č. ???) a s dobírkou (č. ?), frankované buď jen při dodání (řádné použití), nebo i při podání (při výpomocném použití jako řádné balíkové průvodky) – více viz práce [6].

C) Průkazky poukázky k poukázce telegrafické pro tuzemsko (rak. č. 166) nebo pro cizinu (rak. č. 211, uher. č. 152) – více viz práce [7].

D) Stvrzenky k poukázce telegrafické (kvitance) – možnost frankování jen při dodání (rak. č. 172, uher. č. ???) – více viz práce [7].

E) Složenky poštovní spořitelny k platbám soukromým či s různými přitisky k placení daní a úředních poplatků, frankované jen v případě, že si odesílatel přál napsat zprávu pro příjemce, resp. žádal o návratku (rak. č. 34, uher. č. ???) – více viz práce [10].

Obr. 20: Formulář složenky s dopsanou zprávou adresátovi odeslaný 2.8. 1919 (II. TO) z p.ú. Smíchov. Poplatek 15 h uhrazen čs. známkami 5 h a 10 h Hradčany.

F) Šeky poštovní spořitelny, frankované pouze při dodání (rak. č. 6).

Obr. 21: Šek poštovní spořitelny na 20,80 K zúčtovaný 24.1. 1919 – poplatek za inkaso.

vání (?) šeku byl uhrazen doplatní známkou 20 h Malé číslice.

- G) Poštovní poukázky dobírkové pro tuzemsko (rak. č. 8) a pro cizinu (rak. č. 9, uherské č. 151) – více viz práce [6].
- H) Poštovní poukázky příkazové pro tuzemsko (rak. č. 434A, uher. č. ???) a pro cizinu (rak. č. 434B, uher. č. ???) – více viz práce [4].
- I) Poštovní platebky, určené k výplatám poštovních ředitelství. Dvoudílný formulář s možností frankování pouze při dodání (č. ?).
- J) Výplatní zmocnění za poštovní poukázku, frankování možné pouze při dodání (rak. č. 165, uher. č. ???).
- K) Návěstný a dodací lístek (avízo) (rak. č. 342, uher. č. ???).
- L) Podací lístek na telegram bez natištěné známky (rakouský formulář č. 838 a uherský č. 772 nebo 888).

Obr. 22: Podací lístky na telegram uherského (9.8. 1919, Bratislava) a rakouského původu (22.9. 1919, Plzeň).

- M) Stvrzenky na telefonní hovor různého provedení a barvy papíru podle účelu platby a druhu telefonního hovoru (pouze uherské – č. 565, 882, 884, 886, 892, 916, 917, 920 a patrně ještě další).

Obr. 23: Dva formuláře stvrzenek na telefonní hovory (13.3. 1919, Bardejov, 5+10+40 h Hradčany) a (9.2. 1919, Bardejov, 6x 20 f Ženci).

- N) Výzva na telefonický hovor (jen uherské č. 570 nebo 892).

Obr. 24: Formulář 892 – výzva na telefonní hovor (??2. 1919, Jelšava); uhrazeno zn. 10 f + 4x 25 f Karel).

- O) Žádost o vrácení zásilky (č. 109A, uher. č. ???).
- P) Žádost o změnu adresy (č. 109B, uher. č. ???).
- Q) Žádost o změnu dobírky, poštovního příkazu či poštovní poukázky (rak. č. 80).

Obr. 25: Formulář žádosti o vrácení dobírkového balíku (??11. 1919, Šluknov); poplatek byl uhrazen známkou 50 h Hradčany.

- R) Oznámení o ztrátě či poškození pošt. poukázky (rak. č. 152, uher. ?).
- S) Ohláška nedoručitelnosti či jiných závad (rak. č. 398, 419, uher. č. ?).
- T) Poptávací arch pro cizinu (rak. č. 99) a poptávací list pro tuzemsko (rak. č. 438, uher. č. ???) či cizinu (rak. č. 439, uher. č. ???).

- U) Různé interní doklady pošty, jako např. doručovací karty poštovních poukázek (rak. č. 160, uher. č. ???).

Před 28. říjem 1918 se v Rakousku používaly i další frankované formuláře, které prozatím nebyly jako předběžné či souběžné předloženy použité v ČSR. Jde např. o tyto formuláře:

- poštovní průkazky,
- poštovní plná moc,
- novinový překaz,
- stvrzenka o zaplacení příhradečného (poste restante).

Jsem si vědom, že tento seznam není úplný a že v rukou sběratelů jsou jistě i další frankované poštovní formuláře, zejména uherského původu. Určité množství formulářů, užívaných také po převratu v ČSR, zřejmě ani nebylo dosud objeveno a zřejmě ani nebude, vzhledem k důsledné skartaci těchto materiálů patřících poště. Sběratelskou pozornost si zaslouží i formuláře nefrankované, už třeba jen proto, že na nich často nacházíme zajímavá popřevratová razítka, která se nevyskytují na běžných poštovních zásilkách. Tato problematika by si zasloužila samostatné podrobnější pojednání, snad si na to časem troufne i autor a spolupracovníci práce [3-7], a to ne pouze ukázkově, jak proklamují v úvodu své studie.

Pokud bych měl stručně shrnout všechna výše uvedená fakta, můj názor je ten, že existuje samostatná kategorie poštovních cenin, odlišná od poštovních známek a celin, ale i od poštovních formulářů a vzorců. Tuto skupinu bych na návrh p. šéfredaktora Schödelbauera, který mi připadá velmi výstižný, pracovně nazval „ceninové formuláře“. Podle mého názoru si toto odvětví filatelie a poštovní historie zaslouží stejnou pozornost sběratelů jako poštovní známky a celiny a mělo by být souhrnně katalogizováno. Ostatně první vlaštovky se již objevují v celinářských katalozích – např. mezinárodní odpovědky nebo úřední dopisnice.

Jistým problémem diskuse o tomto tématu by mohlo být zařazení formulářů s natištěnou známkou ve funkci kolku. Zde souhlasím s názorem p. Štefka, že tyto ceniny by měly být katalogizovány společně a chronologicky s formuláři určenými ke stejnému účelu, ale natištěným kolkem nebo i bez něho. Dovedu si však představit, že tento postup vyvolá odpor u některých sběratelů celin a bude zde hrát roli spíše zvyklost a tradiční a v katalozích obvyklé řazení těchto formulářů mezi celiny, než jen přísná „vědecká“ logika. A k vyřešení této otázky je nutné, aby fundovaní sběratelé zahájili k tomuto problému diskusi.

Je velmi záslužné, že redakce tohoto časopisu umožnila a dala prostor pro zmapování tohoto dosud více méně zanedbávaného úseku naší poštovní historie, a věřím, že čtenáři budou přispívat svými objevy dosud nepublikovaných ceninových a frankovaných poštovních formulářů a přispějí tak k tomu, aby se ještě v dohledné době mohlo uvažovat o vydání pokud možno alespoň z větší části vyčerpávajícího katalogu těchto zajímavých a často i krásných poštovních dokumentů, který by zatím zmapoval alespoň období ČSR I. Byl by to průkopnický čin, který by snad vyvolal širokou diskusi mezi našimi i zahraničními celináři o tomto dosud „utajeném“ odvětví filatelie, jakým ceninové formuláře dosud bezesporu jsou.

Alespoň v něčem bychom tak mohli být první v Evropě.

Karel Mezera

LITERATURA:

- [1] Štefek, M. Systematické řazení frankovaných čs. předběžných poštovních formulářů. Merkur-Revue, 2004, č. 2, s. 21–22.
- [2] Klim, J.; Schödelbauer, V. Československo 1918–1939. Brno : Merkur-Revue 2002.
- [3] Štefek, M. Československé. předběžné a souběžné frankované poštovní formuláře. Merkur-Revue, 2005, č. 3 a č. 4.
- [4] Štefek, M.; Schödelbauer, V., Mezra, K. Československé. předběžné a souběžné frankované poštovní formuláře. Merkur-Revue, 2005, č. 6.
- [5] Štefek, M.; Schödelbauer, V. Československé. předběžné a souběžné frankované poštovní formuláře. Merkur-Revue, 2006, č. 2.
- [6] Štefek, M. Československé. předběžné a souběžné frankované poštovní formuláře. Merkur-Revue, 2005, č. 1 a č. 2.
- [7] Štefek, M.; Schödelbauer, V. Československé. předběžné a souběžné frankované poštovní formuláře. Merkur-Revue, 2006, č. 1.
- [8] Pšenička, J. Poštovní služba výkonná. 2. vyd. Praha : vl. nákl. 1919.
- [9] Československé celiny. 2. díl. Praha : Pofis 2001.
- [10] Hamr; Škaloud. Rukověť pro sběratele Hradčan – 3. díl, Brno : 2005.

DIVISIÓN AZUL - aneb neblahá historie španělské „Modré divize“ ve 2. světové válce

Námětové sbírání nemusí být jen doménou filatelie, ale i jiných sběratelských oborů, jako je medailistika či faleristika. Je ovšem pravda, že v těchto oborech nedisponujeme množstvím sběratelského materiálu, ale i tyto artefakty drobné plastiky mohou vytvořit soubory vypovídající o době a lidech. Oblíbené jsou například soubory vojenských vyznamenání, týkající se nějakého válečného konfliktu, ať již jde o 1. nebo 2. světovou válku či v poslední době o konflikt v Perském zálivu, zvaný „Pouštní bouře“. V tomto sdělení bych rád upozornil na jeden malý soubor vyznamenání, dokumentující účast frankistického Španělska na východní frontě 2. světové války v řadách nacistického Wehrmachtu.

Chování Španělska během 2. světové války bylo skutečně ambivalentní. Generál Franco si to nechtěl rozházet se žádnou z válčících stran a nechtěl se zaplést do tohoto světového konfliktu. Měl pro to své důvody. Jednak jako nacionalista nechtěl zbědovanou zemi po občanské válce vystavit znovu dalším útrapám - to byl hlavní argument proti naléhání Hitlera a Mussoliniho, dále nechtěl bojovat proti Velké Británii a Francii, protože mezi jeho příznivci byla řada anglofilů (především monarchistů). Vyhlásil proto neutralitu své země a stranil se veřejně přihlásit k podpoře té či oné strany, i když např. Německu poskytoval strategicky důležité suroviny jako např. wolfram. Na druhé straně je málo známé i příznivé mínění Winstona Churchilla, který kladně kvitoval chování Španělů vůči Gibraltarů a ponechání volného loďního provozu v gibraltarské úžině, i když Španělsko mělo oba břehy, jak africký tak

evropský, silně opevněné a mohlo kdykoliv proti lodím vojensky zasáhnout.

Situace se poněkud změnila po napadení Sovětského svazu Německem podle plánu Barbarossa dne 22. června 1941. V tomto případě byl Franco ochoten proti Sovětům bojovat, protože bolševismus pokládal za nádor na těle španělského národa a za rozkladný jev, který ničil republiku a který měl být vojenským povstáním v roce 1936 vykořeněn. Další věc, kterou nemohl Sovětům odpustit, bylo v podstatě zcizení 70 % státních zlatých rezerv, které dovolila republikánská vláda na naléhání sovětských agentů odvézt do SSSR a které se již nikdy Španělsku nevrátily. Ovšem zase by to nebyl Franco, který se vždy choval oportunisticky, aby nabídl pomoc Němcům oficiálně, ale přistoupil jen na formu dobrovolnické brigády. Stát s touto pomocí neměl mít co do činění. I taková nabídka byla Hitlerem přijata a tak mohl nábor dobrovolníků ve Španělsku začít. Počítalo se s tím, že by se přihlásilo asi 4 tisíce mužů, ale náborové kanceláře byly překvapeny, když se celkem přihlásilo na 18 tisíc mužů. Dobrovolníci se rekrutovali především z řad falangistických milic, potom z veteránů občanské války a také z vojáků z povolání pravidelné armády (zde to byli především důstojníci, kteří očekávali za účast v bojích proti Sovětskému svazu urychlené povyšování).

Nábor probíhal velmi rychle a dobrovolníci měli prozatímní uniformu - modrou košili, červený baret a khaki kalhoty. Právě modrá košile - znak falangistů - dal dobrovolnickému sboru název „Modrá divize“ čili

„División Azul“, i když oficiální název zněl „División Española de Voluntarios“ - „Španělská dobrovolnická divize“. V červenci 1941 byli dobrovolníci odesláni do výcvikového střediska Wehrmachtu v bavorském Grafenwöhr, kde byli vystrojeni a vyzbrojeni. Dostali obyčejné polní německé uniformy a jen odznak na pravém rukávu označoval jejich španělskou příslušnost. Ostatně byli i normálně zařazeni do Wehrmachtu jako 250. pěší divize. Před odesláním na východní frontu měla tato divize tento bojový pořádek: 3 pěší pluky po 3012 mužích, tedy 9036 mužů; dělostřelecký pluk o 2793 mužích vyzbrojený kanóny ráže 150 mm; náhradní prapor o síle 601 mužů; jednotku protitankovou a jednotku minometnou o síle 574 a 521 mužů; jednotku zákopníků se 712 muži; spojaře o síle 511 mužů; dopravní službu s 1034 muži; zdravotní služba byla obsazena 518 muži a veterinární služba 237 muži; administrativa divize činila 257 mužů, polní pošta 18 a polní policie měla 33 mužů. Štáb divize měl 189 členů, takže celou sestavu tvořilo 17034 mužů. K tomu musíme ještě přičíst 5610 koní a 765 motorových vozidel. Prvním velitelem Modré divize byl jmenován starý harcovník z občanské války a posléze velitel divizí na jihu Španělska generál Agustín Muñoz Grandes.

Zdálo by se, že divize byla zformována podle všech pravidel, jiné to ovšem bylo s jejím výcvikem, protože ten nebyl žádný, jestliže již 10. srpna 1941 byla divize poslána na frontu. Nejdříve došla do polské železniční stanice Suwalki a potom se dala na pěší pochod směrem ke Smolensku přes všechny pobaltské státy a nakonec již začátkem října byla nasazena do bojů u Volchova v sestavě XXXVIII. armádního sboru ležící pod Leningradem. Po určité době byl gen. Muñoz Grandes z postu divizního velitele odvolán a nahradil ho gen. Emilio Esteban Infantes, dosavadní náčelník štábu divize. Celkem po dva roky prodělávala španělská divize těžkosti bojů o Leningrad (dostala se s Němci až k Puškinu), ovšem drtivé převaze Rusů bránících svou vlast nemohla odolat jako jí neodolaly ani lépe vycvičené jednotky německé. V bojích měla takové ztráty, že v létě 1943 prakticky již nebyla bojeschopná: měla 4954 mrtvých a nezvěstných, 8700 zraněných a 372 Španělů padlo do sovětského zajetí. Proto byl vydán v říjnu 1943 rozkaz k repatriaci zdecimované „Modré divize“ zpět do Španělska. Dnem 17. dubna 1944 byla oficiálně 250. pěší divize ve svazku Wehrmachtu zrušena. Nutno dodat, že ne všichni Španělé odešli z bojiště, ještě asi 1800 mužů zůstalo a bojovali až do konce války pod názvem „Legión Azul“.

A jak to bylo s vyznamenáními?

Oba divizní velitelé obdrželi při svém odchodu z fronty Rytířské kříže, potom bylo uděleno 138 Železných křížů 1. tř. a 2359 Železných křížů 2. tř., z dalších německých vyznamenání byli dekorováni známou medailí Za zimní boje 1941-1942 (Winterschlacht im Osten 1941-1942). A zajímavost na závěr německých vyznamenání: v době, kdy již bylo známo, že se Modrá divize rozpouští, udělilo německé vedení všem španělským dobrovolníkům ještě pamětní medaili, která je zajímavá tím, že na reverzu je jen španělský nápis (žádný německý), který zní: DIVISION ESPAÑOLA DE VOLUNTARIOS EN RUSIA. Přitom původní dekrety podepisoval německý generálplukovník Lindemann, velitel 18. armády, v jejíž sestavě divize bojovala. Známý německý falerista K. G. Kliemann uvádí, že Řádová kancelář Vůdcova kancléřství objednala v r. 1943 ražbu těchto medailí u firmy J. Deschler v Mnichově v počtu 10000 kusů a potom následovaly ještě další dvě objednávky, takže soudí, že těchto medailí bylo vyrobeno na 60 tisíc. Při zdecimování této divize téměř na dvoutřetinový stav se takový údaj zdá nepochopitelným. Komu by potom byly tyto medaile uděleny? Mimoto je známo, že tatáž medaile byla ražena po válce i ve Španělsku, ale kdo ví, kolik španělských replik existuje?

obr. 1

obr. 2

obr. 3

Pokud jde o španělská vyznamenání, jsme sice o jejich existenci z odborné literatury informováni, ale podrobnosti o jejich ražbě, množství a udělení se nám nedostává.

Za první medaili či kříž týkající se náboru dobrovolníků do „Modré divize“ lze se vši pravděpodobností považovat pamětní medaili vedení provincie Ciudad Real (obr. 1). Jde o bronzovou kruhovou medaili položenou na květinový kříž, z něhož vystupují od hran medaile jen jeho ozdobné konce. Na líci medaile je polopostava Ikara s napřaženým křídlem, v pozadí je slunce. Na rubu je stylizovaný rozkřídlený orl se znakem města Ciudad Real na prsou. Jinak je medaile bez jakýchkoliv nápisů. Ani datace na medaili není uvedena, takže se můžeme jen domnívat, že náleží k době náboru dobrovolníků, tedy do léta 1941. Medaile se nosí na červené stuze protknuté žlutým, černým a žlutým proužkem. Lze říci, že tato medaile je výtvarně zajímavá a sběratelsky není běžná. Na našem vyobrazení je medaile zavěšena na španělské trikoloře.

Druhým vyznamenáním, či spíše divizním odznakem, je připínací kříž s emblémem divize, který normálně byl našitý na rukávu uniformy. V tomto případě byl vyveden ve smaltu a položen na rovnoramenný kříž, z něhož zpoza emblému vyčnívají jen konce. Bohužel nemáme další informace, zda šlo o odznak jen pro důstojnický sbor či šlo o čestný odznak, udělovaný vojákům za chování v boji.

Nejznámějším vyznamenáním „Modré divize“, vyskytující se i mezi našimi sběrateli, je pamětní odznak „Modré divize“, založený státem 9. listopadu 1943 (obr. 2). Na tuto medaili měli nárok všichni, kdo byli příslušníky divize a také ti, kteří se na přípravě divize podíleli. Jde o medaili raženou prolamovaně z postříbřeného kovu, kde na líci je rozkřídlený orl ověšený po okraji vavřínovým věncem, ukončeným nahoře imperiální korunou. Na prsou orla je umístěn Železný kříž 1939. Na rubu je vidět obrys Kremle v Novgorodu a nápis RUSIA 1941. Stuha je bílá, na levé straně jsou proužky španělské trikolory, na pravé straně jsou proužky stuhu ŽK 1939. První oficiální ražba byla provedena firmou Diez y Compania Madrid, ale bohužel u této ražby nezůstalo. Medaile se stala tak populární, zvláště v pozdější době mezi americkými a německými turisty-sběrateli, takže poptávku uspokojovaly i další španělské ražebny. Dnes lze jen těžko určit, co jsou následné ražby po roce 1943. Myslím, že většina exemplářů této medaile v našich sbírkách jsou právě dodatečné ražby či novoražby, bohužel odborná literatura k této problematice zatím chybí.

Pochmurná historie divize španělských dobrovolníků v boji proti bolševismu končí také medailí s lidsky smutným významem. Dne 18. července 1954 byla vydána oficiální medaile na paměť padlých a zajatých mužů „Modré divize“ (obr. 3). Snad tu bylo inspirací to, že Sovětský svaz právě v létě 1954 propustil ze zajetí poslední přeživší španělské dobrovolce. Medaili dostalo nejen těch několik stovek mužů přeživších zajetí, ale především vdovy a rodiny po padlých vojácích. Symbolika medaile to i naznačuje. Kruhová medaile průměru 33 mm, mírně konvexní, je barevně smaltovaná: na černém podkladě je emblém „Modré divize“, na němž je položen Železný kříž, vše je rámováno zeleným vavřínovým věncem. Rub je prázdný. Medaile je zavěšena na stuze z poloviny modré a z poloviny černé a je

na ní kovový pásek s nápisem RUSIA 1941.

Tím také končí neblahá historie účasti falangistického Španělska na východní frontě 2. světové války. Učinkování španělských dobrovolníků na straně nacistických sil bylo jen epizodou v tomto velkém historickém střetnutí a mělo spíše význam propagandistický než vojenský. Pro historiky a faleristy zde zůstane několik „metálů“ dokumentujících boj nesmiřitelných ideologií, který i v tomto případě končil tisíci mrtvých a zmračených mužů na obou stranách zákopů.

Josef Hrdý